
Spis treści

Wstęp

Od epoki brązu do inżynierii materiałowej

<i>Adolf Maciejny</i>	17
-----------------------------	----

Przedmowa

Znaczenie metali w rozwoju cywilizacji	31
--	----

Rozdział 1

Budowa atomowa metali

<i>Karol Przybyłowicz</i>	37
---------------------------------	----

1.1. Modele atomowe	37
---------------------------	----

1.2. Klasyfikacja metali	40
--------------------------------	----

1.3. Wielkość atomu	40
---------------------------	----

Rozdział 2

Krzepnięcie metali

<i>Karol Przybyłowicz</i>	43
---------------------------------	----

2.1. Pojęcia ogólne	43
---------------------------	----

2.2. Mechanizm krystalizacji	44
------------------------------------	----

2.2.1. Prawo Tammanna	44
-----------------------------	----

2.2.2. Zarodkowanie fazy stałej	45
---------------------------------------	----

2.2.3. Wzrost zarodków fazy stałej	48
--	----

2.3. Krystalizacja stopów	51
---------------------------------	----

2.4. Nierównowagowe krzepnięcie	53
---------------------------------------	----

2.5. Krystalizacja i struktura wlewka	54
---	----

2.6. Odlewanie ciągle	56
-----------------------------	----

2.7. Amorfizacja stopów metali	57
--------------------------------------	----

Rozdział 3

Krystaliczna budowa metali

<i>Stanisław Jan Skrzypek</i>	59
-------------------------------------	----

3.1. Materiały krystaliczne	59
-----------------------------------	----

3.2. Stan krystaliczny, sieci przestrzenne i symetria	59
---	----

3.2.1. Rodzaje sieci i układy krystalograficzne.....	61
3.2.2. Wskaźnikowanie kierunków krystalograficznych – wskaźniki $\langle uvw \rangle$	65
3.2.3. Wskaźnikowanie płaszczyzn krystalograficznych – wskaźniki $\{hkl\}$	66
3.2.5. Elementy symetrii i przekształcenia symetryczne.....	69
3.2.6. Parametry komórki elementarnej sieci i odległości między płaszczyznami krystalograficznymi	74
3.3. Praktyczne znaczenie krystalografii.....	75
3.3.1. Pas krystalograficzny	75
3.3.2. Gęstość teoretyczna.....	77
3.3.3. Krystalograficzny model przemian fazowych i martenzytycznych.....	78
3.3.4. Dyfrakcja promieniowania X na sieci krystalicznej – prawo Bragga	79

Rozdział 4

Defekty sieci krystalicznej i ich rola

<i>Włodzimierz Bochniak</i>	83
4.1. Defekty sieci krystalicznej	83
4.1.1. Rzeczywista budowa materiałów metalicznych	83
4.1.2. Defekty budowy sieci krystalicznej.....	85
4.2. Rola defektów sieci krystalicznej w odkształceniu plastycznym.....	98
4.2.1. Poślizg dyslokacji i jego uwarunkowania	98
4.2.2. Umocnienie odkształceniowe.....	104
4.2.3. Zmiana drogi odkształcenia.....	106
4.2.4. Zlokalizowane plastyczne płynięcie.....	110
4.2.5. Sterowanie procesami obróbki plastycznej.....	113
4.2.6. Lepko-plastyczne płynięcie.....	117
<i>Karol Przybyłowicz</i>	
4.3. Rola defektów sieci w dyfuzji	121
4.3.1. Istota dyfuzji	121
4.3.2. Czynniki wpływające na dyfuzję.....	122
4.3.3. Mechanizmy dyfuzji	124

Rozdział 5

Przetwórstwo metali i stopów

<i>Andrzej Nowakowski</i>	129
5.1. Klasyfikacja metod przetwarzania	129
5.1.1. Plastyczność.....	129
5.1.2. Obróbka plastyczna na gorąco i na zimno	131
5.2. Metody obróbki plastycznej.....	132
5.2.1. Walcowanie	132

5.2.2. Wyciskanie	140
5.2.3. Ciągnięcie	143
5.2.4. Kucie	147
5.2.5. Tłoczenie	150
5.2.6. Formowanie hydromechaniczne (hydroforming)	151
5.3. Obróbka ciepłno-plastyczna	153
5.3.1. Obróbka ciepłno-plastyczna stali (OCP)	154
5.3.2. OCP stopów metali nieżelaznych	156

Rozdział 6

Odlewnictwo metali i stopów

<i>Stanisław Rzadkosz, Zbigniew Bonderek</i>	159
6.1. Wprowadzenie	159
6.2. Ogólna charakterystyka metod wytwarzania odlewów	160
6.2.1. Odlewanie metali i stopów w formach piaskowych	160
6.2.2. Odlewanie grawitacyjne w formach metalowych	163
6.2.3. Metody odlewania odśrodkowego	164
6.2.4. Odlewanie pod niskim ciśnieniem	166
6.2.5. Odlewanie ciśnieniowe	168
6.2.6. Inne metody odlewania precyzyjnego	172
6.3. Zanieczyszczenia gazowe i niemetaliczne w stopach	174
6.3.1. Metody rafinacji metali i stopów	178
6.4. Technologia odlewania stopów aluminium	180
6.5. Odlewnictwo miedzi i jej stopów	185
6.6. Technologia odlewania brązów cynowych	187
6.7. Technologia odlewania brązów aluminiowych	189
6.8. Technologia odlewania brązów krzemowych	190
6.9. Technologia odlewania mosiądzów	191
6.10. Technologia odlewania stopów cynku	192
6.11. Technologia odlewania stopów magnezu	193
6.12. Technologia odlewania staliwa i żeliwa	195

Rozdział 7

Spieki metali

<i>Hanna Frydrych, Andrzej Cias</i>	199
7.1. Wprowadzenie	199
7.2. Metody wytwarzania proszków	201
7.3. Prasowanie	203
7.4. Spiekanie	205
7.5. Spieki	209
7.5.1. Stale spiekane i spieki stalowe	209

7.5.2. Proszki żelaza i stali.....	211
7.5.3. Spiekane części maszyn	212
7.5.4. Technologia spiekania.....	216
7.5.5. Spiekane stale stopowe.....	218
7.5.6. Spiekane aluminium.....	219
7.5.7. Brązy spiekane	220
7.5.8. Spiekane łożyska ślizgowe	223
7.5.9. Filtry	224
7.5.10. Materiały cierne	225
7.5.11. Styki elektryczne.....	227

Rozdział 8

Aluminium i jego stopy

<i>Marian Bronicki, Antoni Woźnicki</i>	231
8.1. Wprowadzenie – produkcja i zużycie aluminium i jego stopów	231
8.2. Otrzymywanie aluminium.....	232
8.2.1. Aluminium pierwotne	232
8.2.2. Aluminium wtórne	234
8.3. Systemy oznaczeń aluminium i jego stopów	234
8.3.1. Oznaczenia stopów aluminium przeznaczonych do obróbki plastycznej.....	235
8.3.2. Oznaczenia gąsek przeznaczonych do przetopienia, na odlewy i na stopy wstępne.....	236
8.4. Obróbka cieplna wlewków z aluminium i jego stopów	237
8.5. Kształtowanie własności aluminium serii 1xxx.....	240
8.6. Stopy aluminium i ich obróbka cieplna	243
8.6.1. Stopy umacniane roztworowo – serie 3xxx i 5xxx	243
8.6.2. Stopy utwardzane wydzieleniowo – serie 2xxx, 6xxx i 7xxx	246

Rozdział 9

Magnez i jego stopy

<i>Andrzej Dziadoń</i>	257
9.1. Wprowadzenie	257
9.2. Metalurgia magnezu	258
9.3. Własności magnezu	259
9.3.1. Struktura i mechanizm odkształcenia	259
9.3.2. Własności fizyczne	260
9.3.3. Własności mechaniczne	261
9.3.4. Własności chemiczne magnezu	262
9.4. Skład chemiczny magnezu niestopowego wg PN-EN 12421 : 2001	262
9.5. Otrzymywanie stopów magnezu	263

9.6. Pierwiastki występujące w stopach magnezu	264
9.6.1. Pierwiastki stopowe w stopach magnezu.....	265
9.6.2. Domieszki metalurgiczne.....	266
9.7. Obróbka cieplna stopów magnezu.....	268
9.8. Odlewnicze stopy magnezu.....	271
9.8.1. Uwagi ogólne o odlewaniu stopów magnezu.....	271
9.8.2. Stopy magnezu z aluminium.....	273
9.8.3. Stopy magnez-cynk-miedź.....	277
9.8.4. Stopy magnezu zawierające cyrkon.....	277
9.8.4.1. Stopy magnezu z cynkiem i cyrkonem.....	278
9.8.4.2. Stopy magnezu z metalami ziem rzadkich, cynkiem i cyrkonem	278
9.8.4.3. Stopy magnezu z metalami ziem rzadkich, srebrem i cyrkonem	279
9.8.4.4. Stopy magnezu z metalami ziem rzadkich, itrem i cyrkonem.....	279
9.9. Stopy magnezu do obróbki plastycznej	283
9.9.1. Stopy magnezu przeznaczone do walcowania	283
9.9.2. Stopy do wyciskania.....	285
9.9.3. Stopy do kucia.....	285
9.10. Ochrona stopów magnezu przed korozją.....	287

Rozdział 10

Tytan i jego stopy

<i>Krzysztof Kubiak</i>	289
10.1. Wprowadzenie	289
10.2. Rudy tytanu oraz wytwarzanie tytanu i jego stopów	289
10.2.1. Wytwarzanie gąbki tytanowej metodą Krolla i metodą FFC	290
10.3. Własności tytanu.....	291
10.4. Przemiana alotropowa $Ti\alpha \rightleftharpoons Ti\beta$	292
10.5. Podział stopów tytanu	293
10.6. Charakterystyka faz w stopach tytanu	297
10.7. Kształtowanie mikrostruktury stopów tytanu w procesach obróbki plastycznej i cieplnej	299
10.7.1. Obróbka plastyczna	299
10.7.2. Obróbka cieplna.....	307
10.7.3. Obróbka cieplno-chemiczna i stopowanie laserowe.....	310
10.8. Zastosowanie tytanu i jego stopów	310

Rozdział 11

Miedź i jej stopy

<i>Zbigniew Rdzawski</i>	317
11.1. Wstęp.....	317
11.2. Zarys technologii otrzymywania miedzi	318

11.3. Ogólna charakterystyka i własności miedzi.....	319
11.3.1. Własności chemiczne miedzi	320
11.3.2. Własności mechaniczne miedzi.....	321
11.3.3. Wpływ wybranych zanieczyszczeń na własności miedzi.....	321
11.4. Klasyfikacja miedzi i jej stopów według norm	322
11.5. Podział stopów miedzi	324
11.6. Skład chemiczny wybranych gatunków miedzi.....	324
11.7. Mosiądze	325
11.8. Miedzionikle.....	327
11.9. Brązy	328
11.10. Stopy miedzi trudno odkształcalne plastycznie	332
11.11. Miedź berylowa i brązy berylowe	335
11.12. Odlewnicze stopy miedzi	339
11.13. Zarys technologii wytwarzania półwyrobów z miedzi i jej stopów	343
11.14. Własności i struktura taśm z miedzi w gatunku M2R (CW024A) i M1E (CW004A).....	344
11.15. Własności i struktura taśm z wybranych gatunków mosiądzów	346

Rozdział 12

Cynk i kadm oraz ich stopy

<i>Krzysztof Piela</i>	351
12.1. Charakterystyka cynku	351
12.1.1. Metalurgia cynku	351
12.1.2. Mechanizmy odkształcenia plastycznego cynku	357
12.1.3. Stopy cynku	358
12.1.3.1. Odlewnicze stopy cynku	359
12.1.3.2. Stopy cynku do obróbki plastycznej.....	368
12.1.4. Cynkowanie stali i żeliwa	373
12.2. Charakterystyka kadmu	376
12.2.1. Metalurgia kadmu	377
12.2.2. Zastosowanie kadmu.....	378

Rozdział 13

Cyna i ołów oraz ich stopy

<i>Jan Wesolowski</i>	383
13.1. Ołów i jego stopy	383
13.1.1. Wprowadzenie	383
13.1.2. Zastosowanie ołowiu.....	386

13.1.3. Stopy ołowiu	387
13.1.4. Recykling ołowiu	389
13.2. Cyna i jej stopy	389
13.2.1. Wprowadzenie	389
13.2.2. Stopy cyny	390
13.2.3. Powłoki ochronne	391

Rozdział 14

Żelazo i jego stopy

<i>Piotr Bała, Karol Przybyłowicz</i>	395
14.1. Rys historyczny	395
14.2. Współczesne metody wytwarzania stopów żelaza	396
14.2.1. Wytwarzanie surówki	396
14.2.2. Konwertory tlenowe	397
14.2.3. Piece elektryczne łukowe	397
14.2.4. Obróbka pozapiecowa	397
14.2.5. Odgazowanie próżniowe	398
14.3. Charakterystyka ogólna czystego żelaza	398
14.4. Stopy żelaza z węglem	399
14.4.1. Układ żelazo-węgiel	400
14.4.2. Fazy i składniki strukturalne układu żelazo-węgiel i ich własności	402
14.4.3. Podział stopów według układu żelazo-węgiel	404
14.4.4. Stale niestopowe	405
14.4.5. Staliwa	406
14.4.6. Żeliwa	407
14.5. Obróbka cieplna stali	410
14.5.1. Wyżarzanie	411
14.5.2. Hartowanie	411
14.5.3. Odpuszczanie	412
14.5.4. Przesycanie i starzenie	413
14.5.5. Obróbka cieplno-plastyczna	413
14.6. Stale stopowe	413
14.6.1. Klasyfikacja stali stopowych	414
14.6.2. Oznaczanie stali stopowych według symboli głównych wskazujących na skład chemiczny	415
14.6.3. Stale konstrukcyjne stopowe	416
14.6.4. Stale narzędziowe	419

14.6.5. Stale o szczególnych własnościach fizycznych i chemicznych	421
14.6.6. Staliwa stopowe	426
14.7. Stopy o szczególnych własnościach magnetycznych	427
14.7.1. Materiały magnetycznie miękkie.....	427
14.7.2. Materiały magnetycznie twarde.....	428
14.8. Stopy o założonej rozszerzalności cieplnej i własnościach sprężystych	428

Rozdział 15

Kobalt i nikiel oraz ich stopy

<i>Janusz Konstanty</i>	431
15.1. Czysty kobalt i nikiel	432
15.2. Metalurgiczne zastosowanie kobaltu i niklu.....	433
15.2.1. Nadstopy	433
15.2.2. Narzędziowe materiały metaliczno-diamentowe.....	436
15.2.3. Węglik spiekane.....	437
15.2.4. Materiały o szczególnych własnościach magnetycznych	439
15.2.4.1. Materiały magnetycznie miękkie	439
15.2.4.2. Materiały magnetycznie twarde	440
15.2.5. Stopy o określonym współczynniku rozszerzalności cieplnej	442
15.2.6. Stopy oporowe	443

Rozdział 16

Chromowce – Cr, Mo i W

<i>Andrzej Romański, Hanna Frydrych</i>	445
16.1. Chrom, molibden i wolfram – charakterystyka ogólna	445
16.2. Chrom – informacje podstawowe.....	447
16.2.1. Chrom w stopach Fe	449
16.2.2. Chrom jako czysty metal	452
16.2.3. Chrom w stopach oporowych	454
16.2.4. Chrom w przemyśle chemicznym.....	455
16.2.5. Chrom w materiałach ogniotrwałych.....	455
16.2.6. Chrom w masach formierskich	456
16.2.7. Inne zastosowania chromu	456
16.3. Molibden – informacje podstawowe	456
16.3.1. Zastosowanie molibdenu.....	458
16.3.2. Molibden w stopach Fe.....	459
16.3.3. Stopy molibdenu	462

16.3.4. Molibden w superstopach i stopach Ni, Ti i Co	463
16.3.5. Zastosowanie związków chemicznych molibdenu	464
16.3.6. Molibden jako środek poślizgowy	464
16.4. Wolfram – informacje podstawowe	465
16.4.1. Obszary zastosowania wolframu	468

Rozdział 17

Manganowce – Mn, Tc i Re

<i>Tadeusz Pieczonka</i>	473
17.1. Mangan	474
17.1.1. Surowce do produkcji manganu	475
17.1.2. Produkcja manganu	475
17.1.3. Zastosowanie manganu	476
17.2. Technet	478
17.2.1. Surowce do produkcji technetu	478
17.2.2. Produkcja technetu	479
17.2.3. Zastosowanie technetu	480
17.3. Ren	480
17.3.1. Surowce do produkcji renu	481
17.3.2. Produkcja renu	482
17.3.3. Zastosowanie renu	483

Rozdział 18

Cyrkon, hafn, niob, wanad i tantal oraz ich stopy

<i>Stanisław Jan Skrzypek</i>	487
18.1. Cyrkon i jego stopy	488
18.1.1. Rudy oraz metalurgia cyrkonu	488
18.1.2. Właściwości fizykochemiczne cyrkonu	489
18.1.3. Właściwości mechaniczne i zastosowanie – stopy cyrkonu	490
18.2. Hafn	493
18.3. Wanad	494
18.3.1. Minerale i otrzymywanie wanadu	494
18.3.2. Właściwości fizykochemiczne wanadu	495
18.3.3. Zastosowanie wanadu i jego stopów	495
18.4. Niob i jego stopy	499
18.4.1. Podstawowe właściwości fizyczne i chemiczne niobu i jego stopów	499
18.5. Tantal i jego stopy	503

Rozdział 19**Metale szlachetne – Pt, Pd, Ir, Rh, Os, Au i Ag**

<i>Zbigniew Rdzawski</i>	507
19.1. Wstęp.....	507
19.2. Podstawowe właściwości metali szlachetnych.....	510
19.3. Platyna.....	510
19.4. Pallad.....	513
19.5. Iryd.....	514
19.6. Rod.....	515
19.7. Osm.....	518
19.8. Złoto.....	519
19.9. Srebro.....	524
19.10. Metale szlachetne do zastosowań w jubilerstwie.....	526

Rozdział 20**Pierwiastki rzadkie – As, Ba, Be, Bi, Cs, Ga, Ge, Hg, In, Li, Po, Rb, Sb, Se, Sr, Te i Tl**

<i>Tadeusz Pieczonka</i>	533
20.1. Podstawowe informacje.....	533
20.1.1. Co to są metale rzadkie?.....	533
20.1.2. Klasyfikacja metali rzadkich.....	534
20.2. Metale rzadkie z grupy litowców – lit, rubid i cez.....	538
20.2.1. Lit.....	539
20.2.2. Rubid.....	542
20.2.3. Cez.....	544
20.3. Metale rzadkie z grupy berylowców – beryl, stront i bar.....	549
20.3.1. Beryl.....	550
20.3.2. Stront.....	554
20.3.3. Bar.....	557
20.4. Metale rzadkie z grupy glinowców – gal, ind i tal.....	563
20.4.1. Gal.....	563
20.4.2. Ind.....	568
20.4.3. Tal.....	574
20.5. Pierwiastek rzadki z grupy węglowców – german.....	581
20.5.1. German.....	581
20.6. Metale rzadkie z grupy azotowców – arsen, antymon i bizmut.....	586
20.6.1. Arsen.....	587
20.6.2. Antymon.....	591
20.6.3. Bizmut.....	595

20.7. Metale rzadkie z grupy tlenowców – selen, tellur i polon.....	601
20.7.1. Selen	602
20.7.2. Tellur	607
20.7.3. Polon.....	610
20.8. Metal rzadki z grupy cynkowców – rtęć	615
20.8.1. Rtęć.....	615

Rozdział 21

Metale ziem rzadkich – Sc, Y, La, Ce, Pr, Nd, Pm, Sm, Eu, Gd, Tb, Dy, Ho, Er, Tm, Yb i Lu

<i>Tadeusz Pieczonka</i>	623
21.1. Surowce do produkcji metali ziem rzadkich	624
21.2. Produkcja metali ziem rzadkich	625
21.3. Zastosowanie metali ziem rzadkich.....	627

Rozdział 22

Stopy funkcjonalne i specjalne

<i>Stanisław Jan Skrzypek</i>	635
22.1. Stopy z pamięcią kształtu	636
22.2. Stopy nadplastyczne	641
22.3. Stopy amorficzne	643
22.3.1. Właściwości szkieł metalicznych.....	643
22.4. Materiały nanokrystaliczne – nanomateriały	646
22.5. Biostopy – biomateriały	648
22.5.1. Biomateriały metaliczne	649
22.5.2. Biostopy na bazie metali szlachetnych	651
22.6. Pianki metalowe i gazary.....	652